

Monika Staniszewska
Centrum Badań i Innowacji Pro-Akademia, ul. Piotrkowska 238, 90-360 Łódź
Studium Doktoranckie Socjologii, Wydział Ekonomiczno – Socjologiczny, Uniwersytet Łódzki,
ul. POW 3/5, 90-255 Łódź
Monika.Staniszewska@ProAkademia.eu

ZMIANY WARSZTATU METODYCZNEGO W NOWOCZESNYCH BADANIACH SPOŁECZNYCH

Streszczenie

Artykuł prezentuje podstawowe założenia metodologii jakościowej, która zyskuje coraz większą popularność wśród badaczy nauk społecznych. Zauważalny jest zwrot od teorii konstruowanych „zza biurka” ku wyjściu w teren. Na znaczeniu zyskują także nowe metody badawcze, jak chociażby autoetnografia.

Słowa kluczowe

metodologia ilościowa, metodologia jakościowa, teoria ugruntowana, autoetnografia

Wstęp

Metodologia ilościowa już od lat sześćdziesiątych XX wieku ma ugruntowaną pozycję w świecie akademickim. Także w Polsce znaczna część badań naukowych prowadzona jest w oparciu o ilościowe narzędzia badawcze, takie jak wywiad kwestionariuszowy i ankieta. Jednakże badania te, w wielu przypadkach, nie dają odpowiedzi na nurtujące społeczeństwo problemy, nie spełniając tym samym jednej z podstawowej funkcji – prognostycznej. Badania ilościowe, mimo swych licznych zalet (do których należy m.in. możliwość generalizowania) posiadają także zasadnicze wady:

- Uniemożliwiają wychwycenie indywidualnych różnic pomiędzy respondentami,
- Ograniczają wypowiedzi respondentów do kategorii zaproponowanych w skonstruowanym przez badacza narzędziu badawczym,
- Dają statystyczny obraz opinii, bez możliwości uchwycenia niuansów,
- Nie są metodą uniwersalną – nie powinny być stosowane do badania procesów społecznych czy światów społecznych.

Wzrastająca liczba prowadzonych badań w oparciu o metodologię ilościową przyczyniła się także do spadku chęci brania w nich udziału wśród samych respondentów. Sytuacja taka spowodowała, iż badania z wykorzystaniem technik ilościowych stały się trudne do przeprowadzania, a ich podstawowa zaleta, jaką jest reprezentatywność, może zostać podważona. Opisana powyżej sytuacja sprawiła, iż badacze społeczni zwrócili się ku metodom jakościowym. W chwili obecnej mocno podkreśla się fakt, iż te dwa modele prowadzenia badań nie są względem siebie antagonistyczne. Wręcz przeciwnie, bardzo często mogą być traktowane jako komplementarne, a triangulacja metod i technik badawczych jest ważnym postulatem współczesnej socjologii.

Metodologia ilościowa a jakościowa

Zasadniczymi różnicami w metodologii jakościowej i ilościowej są między innymi:

- cel podejmowanych badań,
- wykorzystywane techniki i narzędzia badawcze,
- rola badacza w procesie badawczym,
- relacja przedmiot – podmiot.

Celem badań ilościowych jest wyjaśnianie rzeczywistości społecznej oraz jej przewidywanie. W wyniku przeprowadzonych badań uzyskiwany jest statyczny obraz rzeczywistości społecznej. Zupełnie inne zadania stawiają przed sobą badania jakościowe: dążą one przede wszystkim do szczegółowego, pogłębionego opisu otaczającego nas świata oraz interpretacji zjawisk, dostarczając tym samym dynamicznego opisu rzeczywistości. Powyższe metody różnią się także wykorzystywanymi technikami i narzędziami badawczymi. Z metodami ilościowymi nieodłącznie wiążą się techniki o wysokim stopniu standaryzacji, posługujące się kwestionariuszami ankiet lub wywiadów. Zdobyte wyniki, przy zastosowaniu probabilistycznego doboru próby (tak charakterystycznego dla podejścia pozytywistycznego) dają możliwość prognozowania i uogólniania wyników. Badania przeprowadzane są na licznych próbach, a uzyskiwane wyniki mają postać liczbową. Metodologia jakościowa bazuje przede wszystkim na nieprobabilistycznym doborze próby (głównie doborze celowym), posługując się m.in.: wywiadem

swobodnym, wywiadem biograficznym, obserwacją, analizą tekstu i analizą wizualną. Badania prowadzone są na niewielkiej liczbie osób, a dane mają postać tekstualną.

Badania jakościowe we współczesnym wydaniu koncentrują się przede wszystkim na upodmiotowieniu relacji badacz – badany. Jest to zasadnicza cecha odróżniająca badania jakościowe od ilościowych. Metodologia pozytywistyczna zakłada, iż badacz pozostaje obiektywny, jest „ponad” procesem badawczym, nie jest zaangażowany emocjonalnie, nie wpływa w żaden sposób na uzyskane wyniki oraz ma pełne możliwości poznania badanego świata na podstawie zebranych danych. Dąży on do obiektywności, pozostając „na zewnątrz” badanej rzeczywistości i minimalizując wywierany przez siebie wpływ. Inaczej sprawa się ma w przypadku badań jakościowych, w których ważnym elementem jest interakcja face – to – face, gdzie badacz ma świadomość pełnionej przez siebie roli i wywieranego wpływu na partnerów interakcji, a jego doświadczenia mogą być (tak, jak w autoetnografii) włączone w poczet danych do analizy.

Metodologia teorii ugruntowanej

Próbie odpowiedzi na ugruntowaną pozycję socjologii pozytywistycznej podjęli A. Strauss i B. Glaser, wydając w 1967 roku książkę „Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research”. Była ona próbą usystematyzowania metodologii badań jakościowych, choć jej autorzy nie deprecjonują metod ilościowych, uważając, iż zarówno dane ilościowe, jak i jakościowe są tak samo ważne w dokonywanych analizach teoretycznych.

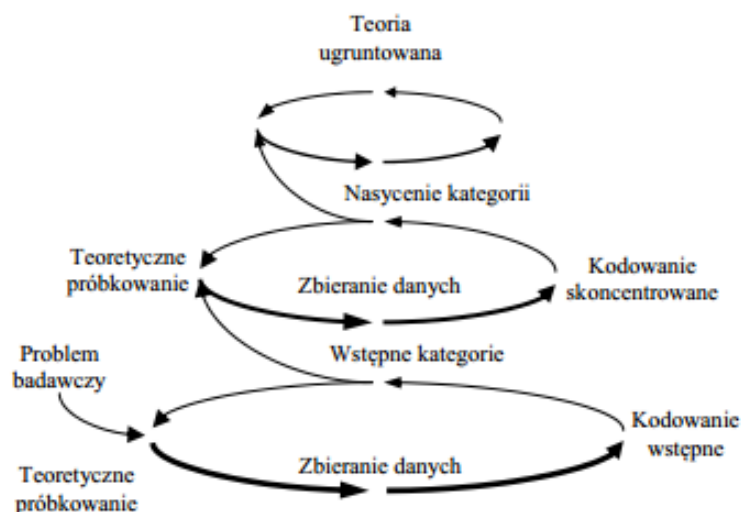
Teorie pozytywistyczne bazują na dedukcyjnym (czy też hipotetyczno – dedukcyjnym) modelu nauki, w którym „za biurką” konstruowana jest hipoteza badawcza, która następnie, w procesie badań empirycznych, podlega weryfikacji, a w konsekwencji przyjęciu lub odrzuceniu. U podstaw metodologii jakościowej leży indukcja, która zakłada, iż w pierwszej kolejności badacz gromadzi dane empiryczne, które następnie zostają poddane weryfikacji (przez porównanie), a następnie wyciągane są wnioski i formułowane hipotezy. Takie podejście postulują także Strauss i Glaser.

Teoria ugruntowana „(...) jest próbą wyprowadzenia teorii z analiz wzorców, tematów i wspólnych kategorii, ujawnianych w danych obserwacyjnych. (...) Teorię ugruntowaną można przedstawić jako próbę łączenia podejścia naturalistycznego z pozytywistyczną troską o „systematyczny zestaw procedur” przy przeprowadzaniu badań jakościowych” [1].

Krzysztof Konecki, jako jeden z autorytetów socjologii jakościowej, rozwija w Polsce teorię ugruntowaną od ponad 20 lat. Metodologię teorii ugruntowanej charakteryzuje jako metodologię polegającą na budowaniu teorii średniego zasięgu, bazując na systematycznie zbieranych danych empirycznych. We wprowadzeniu do wydania polskiego („Teoretyzowanie w socjologii – czyli o odrywaniu i konstruowaniu teorii na podstawie analizy danych empirycznych”) dzieła Glasera i Staussa, Konecki podkreśla procesualny charakter teorii budowanych na gruncie teorii ugruntowanej. „Teoria wyłania się tutaj w trakcie systematycznie prowadzonych badań terenowych, z danych empirycznych, które bezpośrednio odnoszą się do obserwowanej części rzeczywistości społecznej. Hipotezy, pojęcia i własności pojęć są budowane w trakcie badań empirycznych oraz w trakcie badań są one modyfikowane i weryfikowane. Tak więc budowanie teorii jest ściśle związane z samym długotrwałym procesem badawczym” [2]. Oznacza to, iż teoria ugruntowana odżegnuje się od hipotetyczno-dedukcyjnego modelu budowania teorii. Podkreśla natomiast istotę pracy badacza w terenie, który przystępując do badania powinien maksymalnie ograniczyć prekonceptualizację swoich zamierzeń badawczych. Badacz, przystępując do badania nie powinien koncentrować się jedynie na wybranym problemie badawczym, lecz powinien być otwarty na wszystkie dane, jakie płyną z terenu. Taka „otwarta” postawa umożliwia dotarcie do zjawisk i problemów, które mogłyby nie być dostrzeżone przez badacza podczas konstruowania teorii „za biurką”. „Metodologia ta poprzez swoją elastyczność umożliwia zatem utrzymanie w trakcie badań tzw. ‘kontekstu odkrycia’ (serendipity), tj. dzięki jej procedurom posiadamy zdolność poszukiwania i odkrywania zjawisk, których na początku badań nie szukaliśmy” [2].

Metodologia teorii ugruntowanej łączy w sobie założenia dedukcji, jak i indukcji. Może być ona traktowana zatem jako teoria abdukcyjna „(...) ponieważ obejmuje opracowanie *rozumowe* danych empirycznych by sformułować tezy teoretyczne, które dalej będą sprawdzane doświadczalnie. (...) Abdukcja jest procesem innowacyjnym pojawiającym się przez zmodyfikowanie i nowe posegregowanie elementów istniejącej wiedzy. Odkrycie naukowe wymaga zawsze integracji poprzedniej wiedzy z nowym doświadczeniem. Rekonstrukcja istniejącej wiedzy w nowy sposób wraz z dodaniem nowych obserwacji buduje abdukcyjne wnioskowanie” [2].

W metodologii teorii ugruntowanej budowanie teorii ma charakter procesualny. Zatem nie opiera się ono tak, jak w podejściu pozytywistycznym, na weryfikacji wcześniej utworzonych hipotez, na podstawie zabranego materiału empirycznego. Schemat, w którym czasowo określone są sekwencje poszczególnych działań nie ma zastosowania w metodologii teorii ugruntowanej. Tutaj konstruowanie hipotez, ich weryfikacja oraz zbieranie danych empirycznych nie są wyraźnie rozdzielone. Wręcz przeciwnie – przeplatają się ze sobą w czasie prowadzonego badania. Takie podejście metodologiczne pociąga również za sobą wprowadzenie nowych pojęć, które w adekwatniejszy sposób opisują proces badawczy, takich jak np.: „teoretyczne pobieranie próbek”, „metoda ciągłego porównywania”, „teoretyczne nasycenie”.

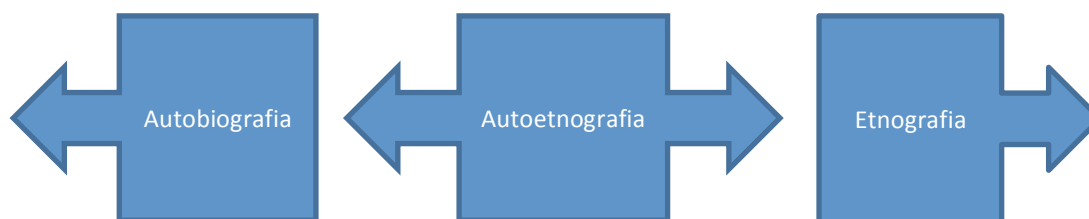
Rys. 1 Idea konstruowania teorii ugruntowanej
Źródło: [3]

Metodologia teorii ugruntowanej została po raz pierwszy skonstruowana przez Glasera i Straussa. Podejście to jednak cały czas się rozwija, powstają jego nowe wersje, np. konstruktywistyczna teoria ugruntowana K. Charmaz. "Wydaje mi się, że w naukach społecznych na całym świecie teoria ugruntowana jest ciągle niszową metodologią. Natomiast jej oddziaływanie na badania jakościowe jest olbrzymie, chociażby w konstruowaniu powszechnie używanych procedur" [4].

Autoetnografia

Pojęcie autoetnografii odnosi się do badań antropologicznych, czy też etnograficznych, prowadzonych przez osoby wewnątrz ich własnej kultury. Może być ona ulokowana na pograniczu, pomiędzy etnografią i autobiografią samego badacza. Tym samym autoetnografia wnosi do procesu badawczego indywidualne doświadczenie badacza, umieszcza go wewnątrz procesu badawczego, czyniąc jego własne doświadczenie (emocje, przeżycia, odczucia, subiektywne postrzeżenia) materiałem analizy. W podejściu tym relacja badacz – badany zostaje całkowicie przewartościowana. Badacz staje się tutaj także badanym. Zatem autoetnografia pozwala na łączenie dwóch światów, dwóch perspektyw, które w tradycji pozytywistycznej były względem siebie opozycyjne.

W literaturze przedmiotu istnieje wiele definicji autoetnografii. Jest to pojęcie wieloznaczne i niesie ze sobą trudności definicyjne. Jedne definicje podkreślają jej autobiograficzny charakter, przesuważając ją tym samym w stronę twórczości literackiej. Pod tym kątem może być rozpatrywana poezja Haliny Poświatowskiej. Drugim, z perspektywy badań społecznym ważniejszym, nurtem jest autoetnografia lokowana bliżej etnografii. Włącza ona indywidualne doświadczenia badacza w poczet danych do analizy.

Rys. 2 Kontinuum autoetnografii

Źródło: [5]

Anna Kacperczyk definiuje autoetnografię w następujący sposób: „Autoetnografia jest szczególną odmianą etnografii, polegającą na generowaniu etnograficznego opisu, którego przedmiotem i obiektem jest sam badacz – jego odczucia, przeżycia emocje, jego subiektywne postrzeganie i doświadczanie świata. Sam opis konstruowany jest z perspektywy introspekcyjnej – płynie ze strony doświadczającego świata podmiotu i przedstawia jego subiektywny odbiór świata. Badaczka interesuje również społeczny kontekst własnych doświadczeń i osobistych odniesień. Postrzega je i próbuje osadzić w polu społecznych interakcji. Stara się zrozumieć społeczno – kulturowe uwarunkowania własnego subiektywnego doświadczenia. Autoetnografia wykracza więc nieco dalej – poza wyłączone zainteresowanie samym sobą i obszarem własnych doznań, zmierzając w stronę zrozumienia kontekstu, w jakim zanurzone są działania i odczucia badacza – uczestnika” [6].

W prowadzonych badaniach autoetnograficznych ważne jest by badacz nie koncentrował się tylko i wyłącznie na własnym doświadczeniu, ale także poszukiwał danych do analizy na zewnątrz, w otaczającym go świecie. Takie podejście stanowi sedno analizy autoetnograficznej, sprawiając tym samym, iż badacz uzyskuje status pełnego uczestnika procesu badawczego. Tym samym ma także większą możliwość zrozumienia badanego świata. W literaturze przedmiotu wyróżnia się dwa podejścia dotyczące autoetnografii:

1. Autoetnografię „sugestywną”,
2. Autoetnografię analityczną.

Autoetnografię sugestywną można potraktować jako bliższą autobiografii, gdyż „(...) kładzie nacisk na budowanie opowieści (narracji) o silnym ładunku emocjonalnym, które pozwalają dzielić się z innymi swoimi przeżyciami, wywoływać (*elicit*) w odbiorcy (widzu, słuchaczu, czytelniku) podobne reakcje emocjonalne i dokonywać w nich poznawczej przemiany” [6].

Drugi typ autoetnografii, autoetnografia analityczna, wywodzi się z etnografii i wpisuje się w metodologię teorii ugruntowanej. Autoetnografia analityczna, jak podaje Kacperczyk za Andersonem [6] musi spełniać pięć podstawowych wymogów:

- Badacz posiada status pełnego uczestnika – badacz w pełni przynależy do badanej grupy. „Z jednej strony, będąc członkiem grupy, ma dostęp do informacji niedostępnych dla osób z zewnątrz – na przykład cała sfera emocji towarzyszących podejmowanym przez grupę działaniom. Z drugiej zaś strony – potrafi zdystansować się wobec własnych odczuć, przemyśleń oraz motywów działania i przedstawić je w uporządkowany teoretycznie sposób” [7].
- Badacz musi wykazać się analityczną refleksyjnością – dotyczy ona świadomości badacza co do wpływu, jaki wywiera na samo badanie.
- Ja badacza musi być narracyjnie widoczne – komunikacja następuje w pierwszej osobie, bez stosowania formy bezosobowej.
- Badacz, prócz własnych doświadczeń, powinien także prowadzić dialog z informatorami – badacz nie może koncentrować się tylko i wyłącznie na własnych przeżyciach i doświadczeniach. Do analizy powinien włączyć także dane pochodzące z innych źródeł, np. od innych członków badanej społeczności. „W tym to właśnie znaczeniu współistnienie dwóch: zewnętrznego i wewnętrznego źródła informacji powinno przybierać formę swoistego dialogu z respondentami.” [7]
- Badacz powinien być zaangażowany w analizę teoretyczną – przeprowadzona analiza autobiograficzna nie powinna być tylko emocjonalnym opisem wybranego fragmentu rzeczywistości społecznej, ale powinna przyczyniać się do „(...)rosnącego doskonalenia, dopracowywania, rozszerzania i rewizji wyjaśnień teoretycznych” [8].

Autoetnografia, jako metoda nowa i wieloznaczna, podlega szerokiej krytyce, głównie ze strony badaczy pozytywistycznych. Podstawowy zarzut kierowany pod adresem autoetnografii dotyczy intersubiektywnej kontroli danych. Anna Kacperczyk podaje dwa sposoby rozwiązywania tego problemu [6]:

- Epistemologiczny – uznanie osobistej wypowiedzi badacza jako autentycznego, pełnoprawnego głosu funkcjonującego w społecznej rzeczywistości, posiadającego to samo prawo jak wypowiedź każdego innego uczestnika. Głos badacza jest tak samo ważny, istotny i autentyczny, co głosy badanych przez niego osób.
- Metodyczny – osobisty przekaz badacza jest utrwalony, spisany, ma postać materialną i podlega intersubiektywnej kontroli, może zostać zakodowany i poddany kontroli przez innych badaczy oraz poddany porównaniu. W tym ujęciu autoetnografia wzbogaca doświadczenie osobiste badacza, jak również wzmacnia jego zdolności poznawcze, pomaga w zrozumieniu danych. Stanowi nową warstwę danych do porównań i analizy.

Autoetnografia jako metoda prowadzenia badań cieszy się dynamicznie rosnącą popularnością. Jest to jedyne podejście, które wnosi do procesu badawczego indywidualne doświadczenia samego badacza, czyniąc je tym samym pełnoprawnym materiałem analizy. Łącząc ściśle dwa światy (badacza i badanego), otwiera zupełnie nowe perspektywy prowadzenia badań. Pozwala na dotarcie do trudnodostępnych (tym bardziej z zewnątrz) obszarów życia społecznego, takich jak np.: emocje, choroba, trauma. Jednakże poddawana jest też stanowczej krytyce, zwłaszcza ze strony zwolenników paradygmatu pozytywistycznego.

Zakończenie

Badania jakościowe zyskują coraz większą popularność wśród badaczy społecznych. Od kilkadziesiąt lat rozwija się metodologia teorii ugruntowanej, która w zupełnie inny sposób organizuje proces badawczy, tym samym wpływając na badania jakościowe. Stawia też w innym świetle samego badacza – nie jest już on „obiektywny” wobec przedmiotu badania, lecz jest on znaczącym elementem procesu badawczego, na który wywiera określony wpływ. Samoświadomość badacza staje się ważnym postulatem prowadzonych badań jakościowych. Jej kwintesencją może być wykorzystanie autoetnografii w procesie badawczym. Zatem badacz już nie tylko ma świadomość własnej roli, ale włącza swoje osobiste doświadczenia w poczet materiału, który następnie zostaje poddany naukowej analizie.

Bibliografia

- [1] Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*. Warszawa: PWN, 2007.
- [2] Glaser B., Strauss A., *Odkrywanie teorii ugruntowanej*. Kraków: NOMOS, 2009.
- [3] Ćwiklicki M., Przesłanki stosowania teorii ugruntowanej w naukach o zarządzaniu, *ACTA UNIVERSITATIS LODZIENSIS FOLIA OECONOMICA* 234, s. 250, 2010.
- [4] Kołtun A., Posmak kontestacji - o recepcji teorii ugruntowanej w Polsce, Listopad 2011. [Online]. http://przegladsocjologiijakosciowej.org/Volume17/PSJ_7_3_Koltun.pdf
- [5] Borkowska-Beszta B., W tym cieniu jest tyle słońca. Autoetnografia, *Pedagogika kultury*, vol. 5, 2009.
- [6] Kacperczyk A., Badacz i jego ciało w procesie zbierania i analizowania danych - na przykładzie badań nad społecznym światem wspinaczki, *Przeгляд Socjologii Jakościowej*, vol. VIII, no. 2, p. 51, Lipiec 2012. [Online]. http://www.qualitativesociologyreview.org/PL/volume19_pl.php
- [7] Kowalczyk B., (Nie)przekładalność (?) perspektyw w świecie muzyki klasycznej. Autoetnografia socjologa-obszwaratora i japonisty-tłumacza, *Przeгляд Socjologii Jakościowej*, vol. X, no. 3, Sierpień 2014. [Online]. http://przegladsocjologiijakosciowej.org/Volume27/PSJ_10_3.pdf
- [8] Anderson L., Autoetnografia analityczna, *Przeгляд Socjologii Jakościowej*, vol. X, no. 3, Sierpień 2014.
- [9] Turner J. H., *Struktura teorii socjologicznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2005.

- [10] Michałowska E., "Syndrom NIMBY jako przykład samoorganizacji społecznej na poziomie lokalnym," *Studia Regionalne i Lokalne*, no. 1, 2008.
- [11] Matczak P., Społeczne uwarunkowania eliminacji syndromu NIMBY, *Podmiotowość społeczności lokalnych. Praktyczne programy wspomagania rozwoju*, R. Cichocki, Ed. Poznań: Media-G.T., 1996.
- [12] Frączak P., Wybrane uwarunkowania występowania syndromu NIMBY, [Online] <http://www.univ.rzeszow.pl/pliki/Zeszyt17/24.pdf>
- [13] Special EUROBAROMETER 262. (2007, January) Energy Technologies: Knowledge, Perception, Measures. [Online]. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_262_en.pdf
- [14] Dmowchowska-Dudek K., Obiekty NIMBY jako przykład konfliktowych inwestycji na terenach mieszkaniowych - teoretyczny zarys problemu, 2010 [Online]. <http://www.sse.geo.uni.lodz.pl/uploads/space10/dmochowska.pdf>
- [15] Sztumski J., *Konflikty społeczne i negocjacje jako sposoby ich przewyższania*. Częstochowa: Wydawnictwo Wydziału Zarządzania Politechniki Częstochowskiej, 2000.
- [16] Kacperczyk A., Autoetnografia – technika, metoda, nowy paradygmat? O metodologicznym statusie autoetnografii, *Przegląd Socjologii Jakościowej*, vol. X, no. 3, sierpień 2014. [Online]. http://przegladsocjologiijakosciowej.org/Volume27/PSJ_10_3.pdf

CHANGES IN MODERN METHODOLOGICAL WORKSHOP IN SOCIAL STUDIES

Abstract

The article presents the basic assumptions of qualitative methodology, which is gaining popularity among researchers in social sciences. There is the noticeable return from constructing theory "behind the desk" to the conducting field researches. There is also increasing importance of new research methods, like the autoethnography.

Key words

quantitative methodology, qualitative methodology, grounded theory, autoethnography